

ПОДОБРЯВАНЕ НА БИЗНЕС СРЕДАТА В СТРАНИТЕ ОТ ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ЧРЕЗ ИНТЕРВЕНЦИИ ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ

Румяна Цветанова Витнова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов

Катедра „Финанси и кредит“

e-mail: rummy.vit@gmail.com, rummy_vit@abv.bg

Резюме: Фокусът на настоящото изследване е насочен към проучване и установяване на подходящите интервенции за повишаване на финансовата грамотност на хората от позицията на възможностите за подобряване чрез тях на бизнес средата в Югоизточна Европа.

Отличителните страни на настоящото изследване могат да се систематизират в следните посоки:

- Осъществяване на проучване на проблем с висока степен на актуалност и значимост за България и региона. Стойността на финансовите знания, които позволяват на хората да се стремят към контрол върху своите финанси, активно спестяване, избягване на задлъжнялост и разбиране на финансовите и икономическите рискове и шокове, е илюстрирана от глобалната финансова криза през 2008 г. и се потвърждава в момента по време на настоящата криза през 2020, свързана със световната пандемия.

- Чрез събраните данни се очертават насоките на глобалната политика за финансово образование, което е общоприето като основен компонент на финансовото овластяване и устойчивост на физическите лица и фактор за цялостната стабилност на финансовата система в региона на Югоизточна Европа.

Основните резултати от проучването разкриват перспективите за максимизиране рентабилността на интервенциите за повишаване на финансовата грамотност при подбиране на най-подходящите и достъпни за тази цел инструменти и механизми.

Резултатите предполагат необходимостта от засилване на политиките за финансово образование, включително и чрез разработване на дигитални инструменти за постигане на индивидуална финансова устойчивост. Нужно е също, финансовото образование да се използва като подкрепяща политика за икономически и финансови реформи в региона.

Ключови думи: финансова грамотност, международни политики, ОИСР.

JEL: G530.

IMPROVING THE BUSINESS ENVIRONMENT IN THE COUNTRIES OF SOUTH-EAST EUROPE THROUGH INTERVENTIONS TO INCREASE FINANCIAL LITERACY

Rumyana Tsvetanova Vitnova

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Department of Finance and credit

e-mail: rummy.vit@gmail.com, rummy_vit@abv.bg

Abstract: The focus of this study is on researching and identifying appropriate interventions to increase people's financial literacy from the standpoint of opportunities to improve their business environment in Southeast Europe.

The distinctive aspects of the present study can be systematized in the following directions:

- Carrying out a study of a problem with a high degree of relevance and significance for Bulgaria and the region. The value of financial knowledge, which allows people to strive to control their finances, actively save, avoid debt and understand financial and economic risks and shocks, is illustrated by the global financial crisis in 2008 and is currently being confirmed by during the current 2020 pandemic crisis.

- The collected data outline the guidelines of the global policy for financial education, which is generally accepted as a key component of financial empowerment and sustainability of individuals and a factor for the overall stability of the financial system in the region of South-east Europe.

The main results of the study reveal the prospects for maximizing the profitability of interventions to increase financial literacy by selecting the most appropriate and accessible tools and mechanisms for this purpose.

The results suggest the need to strengthen financial education policies, including through the development of digital tools to achieve individual financial sustainability. Financial education also needs to be used as a supportive policy for economic and financial reforms in the region.

Key words: financial literacy, international policies, OECD.

JEL: G530.

Финансовата грамотност се определя като ключова житейска компетентност в съвременния свят, защото до голяма степен обуславя качеството и удовлетвореността от живота на всеки индивид. Темата за финансовата грамотност е особено значима в днешно време, когато са нужни нови умения за управление на парите в условия на по-висока непредвидимост, увеличена лична отговорност за собственото благосъстояние и то в по-комплексна нестабилна финансова среда, все по-голям натиск за потребление и увеличаващи се по сложност и многообразие финансови продукти. Затова подходящи интервенции за повишаване на финансовите компетентности на хората са крайно необходими за самите тях, за икономиките и държавите.

От тази гледна точка инициативите в областта на финансовата грамотност се приемат като инвестиция за формиране на човешки капитал. „Основното намерение на процесите по формиране на човешкия капитал в национален мащаб е постигането на едно подобрене, в качеството на съвкупната популация, което подобрене в паричен смисъл, води и до повишаване на производствените възможности на обществото и икономиката като цяло.“ (Захариев, 2012)

Обект на изследването е съвкупността от потребители на финансови услуги в Югоизточна Европа. Предмет на изследването са интервенциите за повишаване на финансовата грамотност в Югоизточна Европа. Водещата изследователска теза се формулира, както следва: В държавите от Югоизточна Европа чрез интервенции за повишаване на финансовата грамотност се постига финансова устойчивост на физическите лица, което допринася за

цялостната стабилност на финансовата система и бизнес средата в региона на Югоизточна Европа.

На основата на дефинираните обект, предмет и теза целта на настоящата разработка е да обоснове интервенциите в посока подобряване нивото на финансовата грамотност на потребителите на финансови услуги в страните от Югоизточна Европа като интегрална част от мащабните финансови реформи на глобално ниво. В изследването са разгледани мерките, които се предприемат както на ниво ЕС, така и в рамките на международни организации като Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР), Световната банка и международни форуми като Групата на двадесетте (Г-20) .

Това изследване представя седемте страни, участващи в Проект за техническо подпомагане на ОИСР/INFE за финансовото образование в Програмата за избирателни райони на нидерландското министерство на финансите с възможност да се сравняват нивата на финансова грамотност към другите страни в проекта. Тези страни са България, Хърватия, Грузия, Северна Македония, Молдова, Черна гора и Румъния. Данните от седемте държави са събрани от АСТ Global в периода юли – октомври 2019 г. и са анализирани от ОИСР, използвайки стандартната методология на организацията.

1. Сравнителен анализ на международните и европейските практики в областта на финансовата грамотност

1.1. Организация за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР)

Сравнителният анализ на най-добрите международни и европейски практики в областта на финансовата грамотност извежда водеща роля на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие.

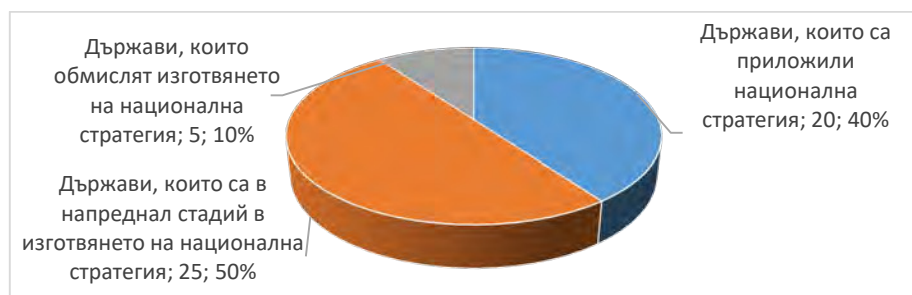
Два са основните начини за осигуряване на сигурност на потребителите на финансови услуги в глобален мащаб: регулация и финансово обучение. Според проучените политики ОИСР залага основно на интервенции в посока финансово обучение и финансово образование.

Финансовото образование (обучение) може да се дефинира като „процес, посредством който потребителите повишават познанията си за финансовите продукти и основните финансови концепции, и чрез информация, инструкции и обективни съвети развиват уменията си и увереността си, така че да разбират финансовите рискове и възможности, да вземат рационални и информирани решения, да са наясно къде могат да получат помощ и да са в състояние да предприемат други ефективни действия за повишаване на благосъстоянието си”, според дефиницията на ОИСР.

За първи път правителствата, членуващи в ОИСР, официално признават значението на финансовата грамотност в глобален мащаб със стартирането през 2002 г. на всеобхватен проект. Съпоставяйки мерките на другите две изследвани организации, това на практика се оказва първата глобална инициатива в областта на финансовата грамотност. През 2008 г. този проект допълнително е развит чрез създаване на Международна мрежа на ОИСР по финансово образование (INFE). Целта ѝ е да събира данни във връзка с финансовата грамотност, да изготвя аналитични и сравнителни доклади, изследвания и политически инструменти. В ОИСР-INFE членуват над 240 държавни институции на високо равнище от над 100 държави, включително централни банки, министерства на финансите и министерства на образованието.

През годините са създадени и Международен портал за финансово образование, Принципи на високо равнище относно националните стратегии за финансово образование, периодични доклади за всички инициативи и проекти на ОИСР.

С основен акцент финансово обучение, ОИСР и INFE подпомагат създателите на политики и публичните власти да разработват и прилагат национални стратегии за финансово образование и индивидуални програми за финансово образование, като същевременно предлагат иновативни методи за повишаване на финансовата грамотност сред населението на страните партньори. (Международен портал за финансово образование, 2020)

Източник: Доклад за напредъка на основните икономики по света в приложението на национални стратегии за подобрене на финансовото образование

Фигура 1. Приложение на национални стратегии за подобряване на финансовото образование

Анализът на интервенциите и мерките на ОИСР показва, че тя не само предлага, но и намира точни начини за оценяване на съответните разработени програми.

За да прилага най-ефективните и оптимални спрямо разходите програми, организацията е изготвила множество документи, както и „Детайлизирано ръководство на ОИСР и INFE за оценяване“. Самата оценка на финансовата грамотност става ключов компонент при изработването на национална стратегия. Такъв е и подходът в проекта за техническо подпомагане

на страните от Югоизточна Европа, чиито данни от седемте включени държави са събрани между юли и октомври 2019 г. и анализирани от ОИСР през 2020 г.

В подкрепа на това, ОИСР създава Програма за международно оценяване на учениците (PISA) през 1997 г., с която сравнява националните образователни системи чрез регулярно оценяване през 3 години на учениците на 15 – 16 годишна възраст в международно съгласувана обща рамка. Целта е да се провери доколко знанията, които се придобиват в училище, наистина служат на учениците в реалния им живот.

През 2018 година вече за седми път програмата на ОИСР за международно оценяване на ученици – PISA, се провежда в държави и региони от цял свят. В него участват повече от половин милион 15-16 годишни ученици от 79 държави и региони, включително и учениците в изследваните държави от Югоизточна Европа (Петрова, 2020).

От анализа се открие важноста в политиката на ОИСР за финансово образование в училищата за разлика от другите изследвани организации. Още през 2005 г. в „Препоръка относно принципите и добрите практики за финансово образование“ ОИСР предлага финансовото обучение да започва възможно най-рано и да бъде включено в учебната програма.

А през 2012 г. и 2014 г. ОИСР и INFE предоставят практически насоки и казуси за подпомагане на създателите на политики, свързани с въвеждането на финансово образование в училищата, както и сравнителен анализ на съществуващите образователни рамки чрез публикуване на „Насоки за финансово образование в училищата“ и „Финансово образование за младежта – ролята на училищата“. ОИСР и INFE работят върху изготвянето на референтни рамки на основните познания в областта на финансовата грамотност за младежи и за възрастни.

1.2. Световната банка (СБ)

Анализът на интервенциите и мерките на Световната банка в отговор на проблемите, които съпътстват потребителите на финансови услуги, показва основно политика за регулация отколкото финансово обучение, въпреки че се наблюдават и епизодични интервенции и в тази посока.

За да отговори на въпросите и проблемите, които съпътстват потребителите на финансови услуги, през 2010 г. Световната банка стартира Глобална програма за защита на потребителите и финансовата грамотност. С нея цели да подпомогне държавите да постигнат конкретни и измерими подобрения в сферата на защитата на потребителите на финансови услуги. Глобалната програма засяга четири области:

- Превръщане на финансовата информация в лесна за разбиране и за сравнение, за да могат потребителите да вземат най-правилните решения.

- Подобряване на практиките в бизнеса, така че да не позволяват да се злоупотребява с потребителите на финансови услуги и да регулират посредниците, които предоставят тези услуги.

- Гарантиране възможността на потребителите да получават бързо и лесно обезщетение, в случай че техните финансови институции са направили грешка.

- Обучение на потребителите да използват финансови услуги с увереност.

Глобалната програма за защита на потребителите и финансовата грамотност обединява усилията на агенции от публичния и от частния сектор за финансов надзор, браншови асоциации и потребителски организации, за да намерят най-доброто решение за всяка страна. Чрез програмата се търсят начини за засилване правата на потребителите на финансови услуги и финансово обучение за всеки потребител.

При систематизиране на активностите на Световната банка в областта на защита на потребителите и финансовата грамотност се откриват:

- Диагностични прегледи. СБ извършва систематичен анализ на правните, регулаторните и институционалните рамки за защита на потребителите на финансови услуги и програмите за финансова грамотност в конкретна държава. За разлика от ОИСР оценяването е на базата на международния опит, събран в набор от Добри практики за защита на потребителите и финансова грамотност. Всеки финансов сектор се оценява детайлно, като се сравнява с Добрите практики. Към диагностичния анализ се включва и Доклад с основните заключения за оценката и приоритетните препоръки.

- Изследвания на домакинствата (анкети). Провеждат се на национално ниво. Броят на участващите домакинства е различен в различните страни, но винаги е представителна извадка от населението. Основните критерии, по които се избират участниците, са пол, възраст, социален и икономически статус, образование и местоживееене – в града или на село. В самата анкета са включени около 50 въпроса и се използва методология, основана на най-добрата международна практика за проучвания на финансовата грамотност. Целта на тези изследвания е да идентифицират уязвимите общности.

- План за действие. В Плана за действие се въвеждат препоръки за засилване на защитата на потребителите и повишаване на финансовата грамотност в приоритетните области, които са идентифицирани след Диагностичните прегледи. Планът за действие определя какви стъпки трябва да бъдат предприети, кои органи са отговорни и в какъв период действията трябва да се извършат. Планът за действие помага за изграждане на консенсус между заинтересованите страни по отношение на национална програма за защита на потребителите и финансовата грамотност чрез определяне на специфични и подробни действия.

- Изпълнение на плана за действие.

1.2. Политика на Европейския съюз (ЕС) за финансовата грамотност

Въз основа на преглед на прилаганите в ЕС програми за финансова грамотност е видно, че Европейската комисия не развива съгласувана стратегия, а основно развива инициативи за подпомагане и допълване дейностите на държавите – членки в тази област.

Всъщност в рамките на ЕС важността на въпроса за финансовото образование е отбелязана още в заключенията на Съвета на ЕС по икономически и финансови въпроси през 2006 г. Европейската комисия признава значението на финансовото образование на глобално равнище и на равнището на ЕС в Бялата книга за финансови услуги (2005 – 2010 г.) и в Зелената книга за финансовите услуги на дребно на единния пазар от май 2007 г. (Вартоник, Христов, & Панайотова, 2016).

За разлика ОИСР и СБ политиката на ЕС в областта на финансовото образование първоначално се развива чрез самостоятелни актове – препоръки, комуникета, решения, в които се очертава насоката на развитие в тази област. Но в доклада на Европейската комисия относно „Единния пазар за Европа през 21-ви век“ финансовото образование е обявено като съществен елемент с преки ползи за държавите – членки. Въпреки това, финансовото образование е от компетентността на всяка държава – членка на ЕС и поради тази причина ЕК няма хармонизирана стратегия или определение на финансовото образование.

През 2007 г. е публикувано Съобщение на Европейската комисията относно финансовото образование, в което са определени 8 основни принципи, които да подпомагат заинтересованите страни за предприемане на мерки и осъществяване на програми за финансово образование. В Съобщението на ЕК са обявени и четири практически инициативи:

- Създаване на Експертна група за финансово образование. Групата е съставена от практикуващи експерти по финансово образование, представляващи държавните и частните заинтересовани страни: национални органи, финансовата индустрия, сдружения на потребителите, академичните среди и т.н., а целта е насърчаване обмена на идеи, опит и най-добри практики. За съжаление нивото на активност на групата е ниско и ЕК прекратява дейността ѝ през 2011 г.

- Изграждане на Европейска база данни за финансово образование под формата на „електронна библиотека“ на съществуващите програми за финансово образование, категоризирани според различни критерии, като географското им местоположение, обхват, целева аудитория и използвания метод на предоставяне. Създадена е през 2009, но от 2011 г. базата данни вече не е активна.

- Разработване на онлайн инструменти за учители в рамките на проект от 2003 г. Dolceta. Представлява приложение за потребителска информация

и образование, в което се предоставят интерактивни модули с информация за права, услуги и образователни ресурси за отговорно потребление на финансовите продукти и услуги. Разработването на раздел за обучение на учители в областта на финансовите услуги е един от приоритетите на ЕК, за да се насърчат учителите да включат в училищните програми финансови въпроси. От юли 2013 г. уебсайтът Dolceta е затворен, като най-добрите му учебни ресурси са изцяло прехвърлени към новата образователна платформа Consumer Classroom.

- През 2012 – 2013 г. Европейската комисия финансира проект за Предоставяне на безплатни финансови съвети от потребителски организации. Финансовите съвети от общ характер за потребителите излизат извън сферата на регулираните инвестиционни консултации. Но потребителят може да бъде насочен към регулирана финансова институция за конкретна препоръка и решение. Проектът се реализира и в България през 2012 г. при участие на представители на потребителски организации и Комисията за защита на потребителите.

Освен тези четири практически инициативи, Европейската комисия осигурява спонсорство/патронаж на държавите – членки и частните участници в организацията на национални или регионални конференции и други събития. Целта на тази форма на подпомагане е постигането на допълнителна видимост и повишаване доверието в инициативите на национално ниво, както и да се даде тласък за насърчаване на финансовото образование в ЕС.

Ключовите характеристики на мащабните финансови реформи на глобално ниво, осъществявани като политики на разгледаните международни организации, синтезирано са обобщени в Таблица 1.

Обобщената систематизация на първостепенните международни политики в областта на финансовата грамотност определя безспорно водеща роля на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие. Тя създава множество подструктурни организации, програми, документи и ръководства в помощ на финансовото обучение на глобалните потребители на финансови услуги. Както е видно и в табл. 1, основен акцент в политиката ѝ са финансовото обучение и финансовото образование, като предлага, то да бъде включено възможно най-рано в учебните програми в училищата. Огромна е ролята и предимството ѝ в подпомагане на държавите и публичните власти за изработване и осъществяване на националните си стратегии за финансова грамотност, както и в изработването на референтни рамки на основните познания в областта на финансовата грамотност.

Таблица 1

Основни характеристики на политиките на международните организации

Сравнителни х-ки	ОИСР	Световната банка	Европейски съюз
Основни акценти в политиката	Финансово обучение	Регулация	Допълва дейностите на държавите-членки
Начини за осъществяване /Практически инициативи	Международна мрежа за фин. образование Международен портал за фин. образование, Принципи относно националните стратегии Детайлизирано ръководство на ОИСР и INFE за оценяване	Глобална програма за защита на потребителите и финансовата грамотност	Самостоятелни актове 8 основни принципи, които да подпомагат заинтересованите страни
Стартиране	2002	2010	2006
Отношение към националните стратегии	Подпомагат и публичните власти да прилагат национални стратегии Предлагат иновативни методи за повишаване на финансовата грамотност Програма за международно оценяване на учениците (PISA)	Диагностични прегледи Изследвания на домакинствата (анкети) План за действие	Експертна група за финансово образование Европейска база данни за финансово образование Предоставяне на безплатни финансови съвети от потребителски организации
Препоръки за обучение по финансова грамотност в училищата	Възможно най-рано да бъде включено в учебната програма Практически насоки и казуси Референтни рамки на основните познания в областта на финансовата грамотност	Засилване на правата на потребителите на финансови услуги Финансово обучение за всеки потребител	Разработване на онлайн инструменти за учители Образователна платформа ConsumerClassroom

Друг начин за осигуряване на сигурност на потребителите на финансови услуги в глобален мащаб и за подпомагане създателите на стратегии в държавите е политиката за регулация, каквато основно провежда Световната банка. Основен мотив и предимство на програмите и мерките на СБ са засилване и защита на правата на потребителите на финансови услуги. Приоритет в дейността ѝ са Диагностичните прегледи, при които всеки финансов сектор се оценява детайлно и изработването на набор с Добри практики за защита на потребителите и финансова грамотност. Отношението ѝ към националните стратегии на държавите е чрез изработване и изпълнение на План за действие, в който са посочени приоритетните области и уязвимите групи, идентифицирани съответно след Диагностичните прегледи и национални изследвания на домакинствата.

За разлика от ОИСР и СБ Европейският съюз не създава глобални програми или самостоятелна стратегия за финансова грамотност. Основната значимост е свързана с областта на финансовото образование, като Европейската комисия създава самостоятелни актове – принципи, препоръки, комуникета, решения, в които се очертава насоката ѝ за отговорно потребление на финансовите продукти и услуги и на развитие в тази област. Основно предимство в дейността на ЕС са практическите инициативи и финансирането на проекти за подпомагане и допълване дейностите на заинтересованите страни в държавите-членки за предприемане на мерки и осъществяване на програми за финансово образование.

2. Необходимост от повишаване на финансовата грамотност в Югоизточна Европа

Съгласно гореспоменатата методология, ОИСР провежда проучване на нивата на финансова грамотност в региона Югоизточна Европа, а именно в страните България, Хърватия, Грузия, Северна Македония, Молдова, Черна гора и Румъния. За събирането на първични данни е използван глобалният Наръчник на ОИСР/INFE.

Както се изясни, това проучване е част от проекта за техническа помощ на ОИСР/INFE за финансово образование в Програмата за избирателни райони на Нидерландското министерство на финансите, която има за цел да осигури специално адаптирани изследвания и политическа подкрепа на региона.

2.1. Данни от проучването за нивата на финансова грамотност в регион Югоизточна Европа

Проучването е проведено върху статистически представителна извадка от над седем хиляди човека във възрастовия диапазон 18-79. То се стреми да събере информация за всеки от елементите на финансовата грамотност според определението на ОИСР: знание, поведение и отношение.

Тази информация позволява изчисляване на глобално сравнимия резултат на финансовата грамотност на ОИСР. Изследването включва и елементи на финансовото благополучие, финансовата устойчивост, основна част от разумните финансово поведение и отношение чрез отчитане на отношението към активното спестяване и към поведението, което има за цел да се избегне задлъжнялостта и съсредоточаване върху дългосрочното планиране.

Общият възможен резултат, според методологията на ОИСР, съответства на основните компетенции за финансова грамотност. Средният резултат

тат от проучването в Югоизточна Европа е около 57% от максимално възможното. Това е по-ниско ниво от съпоставими резултати, получени по същата методология от проучвания на икономиките на ЕС и ОИСР (съответно около 64% и 65%).

Средното равнище не разкрива обаче важна разнородност между и в рамките на страните. Хората в Грузия и Хърватия са сравнително силни по отношение на финансовите познания и в сравнение с хората в други страни, и в сравнение с нивата на потребителско поведение и нагласи вътрешно. В Молдова оценките на поведението и отношението са значително по-високи отколкото оценката на знанието, а също и най-високите в региона. Като цяло резултатът за финансова грамотност на Молдова е най-висок в региона. Финансовите знания в Румъния са ниски в сравнение с останалите страни в извадката, докато хората в България и Северна Македония проявяват почти еднакви силни страни и в трите компонента на финансовата грамотност. Оценката на финансовите знания на хората в Черна гора е сравнително по-висока от оценката на потребителското им поведение и оценката на отношението.

Освен измерените три основни компонента на финансова грамотност според ОИСР – знание, поведение и отношение, резултатите от другите елементи на проучването дават допълнителна информация за нивата на финансова грамотност на хората в Югоизточна Европа:

- Финансовата устойчивост се стимулира от доброто бюджетиране и уменията за краткосрочно планиране, но това е подкопано от липсата на доверие в пенсионните планове и високата неформалност. Над 60% от отговорилите в седемте страни имат финансов контрол в домакинството и редовно правят бюджет. От друга страна, доверието в пенсионните планове е ниско. Средно само 25% от хората в региона са уверени в пенсионните си планове, докато повечето разчитат на държавни пенсионни схеми – 75% от анкетираните в Югоизточна Европа – важен дял. Около 30% отчитат разчитане на семейството и децата.

- По отношение на финансовото включване – информираността за финансовите продукти е висока, но използването е средно. Средно над 80% от хората в активна възраст в региона са наясно с пет финансови продукта – плащане, инвестиране, спестяване, застраховане или кредитни продукти. Между 30% и 40% отчитат, че използват официални сметки във финансова институция за своите спестовни нужди.

- Финансовото благополучие е подкопано от високите нива на финансов стрес. Финансовата тревога сред населението в региона личи от въпросите за финансовото положение и способността им да поемат разходите за живот. Около 41% от анкетираните отговарят, че са незадоволени от настоящото си финансово състояние и само една трета са удовлетворени. Изглежда това не е причинено от прекомерен дълг (64% отхвърлят това твърдение), а по-вероятно от ниски доходи спрямо разходите за живот. Малко под

60% са отговорили, че се притесняват да посрещнат текущите си разходи и са съгласни, че парите са склонни да контролират живота им.

Фигура 2 Финансова грамотност на хората в Югоизточна Европа, ОИСР, 2020

2.2. Препоръки за политиката по финансова грамотност в Югоизточна Европа

ОИСР и нейният INFE са идентифицирали следните препоръки за подпомагане на финансовата грамотност, които позволяват, потребителите на финансови услуги в страните от Югоизточна Европа да се ориентират в съществуващата сложност на финансовите продукти и да разберат ефектите на финансовите явления:

- Укрепване на финансовите знания като основен, макар и недостатъчен компонент на финансовата грамотност. Именно те дават възможност на хората да разбират как външните фактори могат да повлияят на финансовото им състояние или как промените във финансовите продукти, които притежават, ще ги засегнат. Нужно е прилагане на комплексен подход към финансовото образование. Държави, които имат приети широкообхватни програми за финансово образование (чрез съществуващи национални стратегии), като Хърватия и Грузия, показват най-високи резултати във финансовите знания. Други обаче изостават значително.
- Цялостно предоставяне на финансово обучение за насърчаване притежанието на основни финансови умения, като например бюджетиране, разбиране на лихвите и ефектите от инфлацията, осъзнаване ползите от постоянното спестяване, но и способността да се осъзнава рискът. Насърчаване

използването на средства за бюджетиране, от които да се акцентира на дигиталните технологии чрез разпространение безплатно на множество платформи.

- Започване на финансовото образование рано и в идеалния случай в училище, като се има предвид по-ниското ниво на финансови знания на младежите, за да се внедрят знанията за основните финансови понятия цялостно и с перспектива сред населението. За възрастните финансовото образование например на работното място може да предложи покритие на основни понятия и да предостави информация за инструменти, подпомагащи практикуването на финансови умения.

- Насочване към социално-икономически групи за осигуряване на подкрепа или за прилагане на специфични по-дълбоки подходи в сравнение с предоставянето на финансово образование. Например: жените, по-големите ученици, възрастните, живеещите в селските райони.

- Стремение към подобряване на финансовото поведение и към увеличаване броя на активните спестители. В страните от Югоизточна Европа около 67% са идентифицирани като активни спестители, а при 40% се отчита стремение за постигане на дългосрочни цели. Обаче една четвърт (24,3%) от респондентите не са активни спестители и не са определяли дългосрочни цели.

- Използване първоначално на прости инструменти с доказана ефективност, за да се насърчат потребителите да се държат по финансово грамотни начини, докато в дългосрочен план да се работи към създаване на култура на финансово благоразумие, планиране и стремение към постигане дългосрочни финансови цели. Например дигитални инструменти като онлайн калкулатори, симулатори, напомнящи ангажименти устройства могат да помогнат на хората да се съсредоточат върху своите дългосрочни приоритети и това би ги подкрепило в планирането напред. Включително и инструменти за сравнение на продукти и такива с наличието на безпристрастни съвети, които да помогнат на потребителите да направят по-интелигентен избор на финансови продукти или услуги.

- Насърчаване дори на малки, но последователни вноски на средства за спешни спестявания, което би могло да има голямо влияние при смекчаване на негативните последици от непредвидени разходи. Това означава преминаването от рисков към устойчив подход към финансовата грамотност и увеличаване способността на финансовите потребители да предвидят и да се адаптират към различни видове финансови затруднения.

- Обвързване на програмите за финансово образование с реалните проблеми на хората – с финансовото притеснение за текущото финансово състояние и способността им да поемат разходите за живот поради относително ниския доход и цената на живот, както и притеснението за пенсионните планове и нужди.

- Осигуряване на допълнителна помощ на хората въз основа на финансовите регулации и програмите за защита на потребителите, като например осигуряване на подкрепа в решенията, дали и кога да се използват дългови продукти, като така се намалява вероятността за избор на неподходящи финансови продукти, които допълнително отслабват финансовото им състояние.

- Насърчаване на по-широкообхватна подкрепа от регулирани, независими консултантски услуги, които са също от съществено значение за насочването на хората към бързо развиващия се финансов пазар и помагат за постигане на дългосрочните им цели.

- Измерване на финансовата грамотност. Въпреки че може да е трудно да се променят знанията, поведението и нагласите в краткосрочен план, е важно да се знае какви са, за да могат да се вземат предвид при разработването на инициативи и интервенции за повишаване на финансовата грамотност на хората от страните в региона.

- Повтаряне на измерването на редовни интервали (може би 4 или 5 години) и по сравнителен начин (например използване на същия набор от инструменти, като например международно проверения инструментариум на ОИСП/INFE). Това би позволило да се наблюдава напредък или да се създадат политики за пренасочване.

- Споделяне на резултатите от интервенциите за насърчаване на прозрачността и пораждане на увереност в действията за повишаване на финансовата грамотност на хората от позицията на възможностите за подобряване чрез тях на бизнес средата в Югоизточна Европа. Необходимост е, резултатите от измерванията на финансовата грамотност да бъдат публикувани заедно с други основни финансови и икономически новини.

В множество страни по света финансовата грамотност е въпрос на национална политика. Това позволява чрез интеграция на усилията да се постигне висока степен на ефективност и мащаб на интервенцията. В този смисъл са и препоръките на ОИСП/INFE.

В България, въпреки общественото признаване на важността на темата „финансова грамотност“ и наличието на някои институционални активности и инициативи, до 2020 г. няма изработена „национална стратегия“, свързана с финансовата грамотност и финансовото образование. Едва в края на 2020 г. се предлагат за обществено обсъждане от Министерството на финансите Проект на Национална стратегия за финансова грамотност на Република България и проект на План за действие (2021-2025 г.) към Националната стратегия.

Изработването им е вследствие обобщаване на резултатите от анализираното проучване и по-голяма част от разгледаните подробно в настоящото изследване препоръки на ОИСП/INFE за политиката по финансова грамотност са застъпени и разписани в тях, като най-удачни способности и инструменти за нейното постигане.

Проектът за национална стратегия и планът за действие са насочени към всички граждани в страната и всички групи от обществото, но като приоритетна област със специално внимание са учениците, студентите и учителите, провеждащи часове по финансово образование, уязвимите групи от населението и икономически активните лица.

В България има изпълнени или се изпълняват много програми и инициативи, чиято цел е подобряване на финансовата грамотност на населението. Въпреки че до момента тези ресурси и дейности не са били координирани на национално ниво, много от тях са осъществявани в партньорство между различни организации.

Предложеният проект на Национална стратегия обединява резултатите от вече съществуващите програми и дейности, като надгражда с определянето на конкретни приоритети, цели и мерки в дългосрочен план. Успешното изпълнение на мерките в проекта на Плана за действие към стратегията би следвало да е фактор от съществено значение за повишаване нивото на финансова грамотност на населението в България като част от регион Югоизточна Европа.

Заключение

Сега страните от Югоизточна Европа са напълно свързани с глобалната финансова система. Техните граждани могат да се възползват от огромни възможности за спестяване, инвестиране, от огромни възможности за заемане, но също така са изправени пред свързаните рискове и поемане на по-голяма индивидуална финансова отговорност. Като се имат предвид усиливащите се финансови рискове в настоящата нестабилна икономическа среда и световна криза, подходящи финансови знания, умения и отношения, са изключително важни за финансовите потребители в Югоизточна Европа за тяхната устойчивост и благополучие.

Атрибутите на финансовата грамотност, анализирани и обсъдени и в двете точки на това изследване, са идентифицирани от ОИСР и нейния INFE за подпомагане на финансовите знания. Интервенциите в тази посока позволяват на индивидите да се ориентират в съществуващата сложност на финансовите продукти и да разберат ефекта на финансови явления като инфлация и инструментите на политиката като лихвени проценти върху спестяванията. Тези знания, в допълнение помагат на хората да развият определени отношения и нагласи към парите. Това би довело до поведение, които им позволява да контролират своите финанси, да преследват дългосрочни финансови цели чрез активно спестяване и инвестиции, да избягват забавените плащания и изпадане в дългове и вземане на редица финансови решения, които ще доведат до по-високо ниво на финансово благополучие.

Такива качества са в основите на финансово издръжливите потребители, но те също са в основата на стабилността на финансовата и банковата система. Кризата през 2020 г. от пандемията, действаща като отрицателен икономически шок, подчертава стойността на индивидуалната устойчивост, увеличена от наличието на буферни спестявания, докато кризата от 2008 г. илюстрира необходимостта от управление задлъжнялостта както на индивидуално, така и на институционално ниво.

Основните акценти от проучването отразяват значимите вариации на тези компетенции в различните страни от Югоизточна Европа и между групите във всяка страна. Те илюстрират общите ниски нива на финансова грамотност на населението в целия регион, особено в сравнение с икономиките на ЕС и ОИСР.

Резултатите предполагат необходимостта от засилване на политиките за финансово образование във всички страни от региона и разработване на инструменти, включително цифрови технологии или поведенчески платформи например. Те биха могли да бъдат допълнително добавени за подобряване на финансовите знания и поведение и да благоприятстват за индивидуалната финансова устойчивост.

Резултатите също предполагат нуждата, финансовото образование да се използва като подкрепяща политика за икономически и финансови реформи, насочени към подобряване на стабилността на официалните финансови системи, прозрачността и доверието на потребителите на финансови услуги.

Използвани източници

(2020). Извлечено от Международен портал за финансово образование: <http://www.financial-education.org/home.html>.

(2020). Извлечено от www.oecd.org/finance/financial-education/advancingnational.

Report on the progress of major economies around the world in the implementation of national strategies for improving financial education. (2013).

www.oecd.org/financial/education/Financial-Literacy-of-Adults-in-South-East-Europe. (2020).

Вартоник, Р., Христов, Л., & Панайотова, Т. (2016). *Бяла книга на финансовата грамотност в България*. София.

Захариев, А. (2012). *Финансово управление на човешките ресурси*. Свищов: Академично издателство "Ценов".

Петрова, С. (2020). *Могат ли българските деветокласници да управляват парите си?* Извлечено от Институт за изследване на образованието.

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЦОВ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
НА ДОКТОРАНТИ

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ

ГОДИШЕН

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДОКТОРАНТИ

Том XIII, 2020

Книга 16

Том XIII, 2020 г.
Книга 16

Академично издателство
„ЦЕНОВ“ - Свищов

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Проф. д-р Стефан Симеонов – главен редактор
Доц. д-р Марина Николова – зам. главен редактор
Доц. д-р Красимира Славева – организационен секретар
Доц. д-р Николай Нинов
Доц. д-р Христо Сирашки
Доц. д-р Ваня Григорова
Доц. д-р Петранка Мидова

Екип за техническо обслужване:

Анка Танева – стилев редактор
Ст. преп. Иванка Борисова – превод и редакция
на английски език
Янислава Александрова – технически секретар

ISSN 1313-6542

СЪДЪРЖАНИЕ

Студии

Владимир Христов Сиркаров

ЕВОЛЮЦИЯ НА ПАРИЧНИТЕ СИСТЕМИ И ИЗОСТАВЯНЕТО
НА ЗЛАТНИЯ СТАНДАРТ КАТО ФАКТОР ЗА ФИНАНСОВИТЕ КРИЗИ 5

Юлиян Сашков Бенов

СРАВНИТЕЛНА КОНСОЛИДАЦИОННА АТРАКТИВНОСТ
НА БАНКОВИЯ СЕКТОР НА СТРАНИТЕ ОТ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ 25

Беатрис Венциславова Любенова

МОДЕЛИ ЗА ОЦЕНКА НА РИСКА ПРИ ИЗВЪРШВАНЕ
НА СТРЕС ТЕСТОВЕ В БАНКОВИЯ СЕКТОР 54

Светла Михайлова Боянова

ПРОБЛЕМИ НА ВЪТРЕШНИЯ БАНКОВ КОНТРОЛ В БЪЛГАРИЯ 75

Ралица Емилова Христова – Маринова

ИЗСЛЕДВАНЕ ПРАКТИКИТЕ ЗА ФИНАНСОВО УПРАВЛЕНИЕ
НА ЧОВЕШКИТЕ РЕСУРСИ КАТО ФАКТОР ЗА ИЗГРАЖДАНЕ
НА МЕЖДУНАРОДНА БИЗНЕС МРЕЖА (ПО ПРИМЕРА
НА БЪЛГАРСКИ ФИЛИАЛИ В РУМЪНИЯ) 98

Николай Валериев Илиев

НАСОКИ ЗА ВЪВЕЖДАНЕ НА БОНУС-МАЛУС СИСТЕМАТА
ПРИ ЗАСТРАХОВАНЕТО „ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТ“
НА АВТОМОБИЛИСТИТЕ 124

Жанета Емилова Ангелова

ПОДХОДИ И ПРАКТИКА ПРИ ОПРЕДЕЛЯНЕ РАЗМЕРИТЕ
НА ОСИГУРИТЕЛНИТЕ ПЛАЩАНИЯ ПРИ СТАРОСТ 145

Dimitar Georgiev Trichkov

CUSTOMER DEMOGRAPHIC SEGMENTATION BASED
ON TELECOM BEHAVIORAL DATA 167

Мариана Монева Дауо

МАКРОПРУДЕНЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА И МЕРКИТЕ, ИЗПОЛЗВАНИ
ОТ ДЪРЖАВИТЕ – ЧЛЕНКИ НА ЕС ЗА ПОДПОМАГАНЕ
НА ИКОНОМИКИТЕ В УСЛОВИЯТА НА COVID-19 187

Димитрина Любенова Проданова

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ
НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА
НА ПОДХОДА “ЛИДЕР“ 211

Магдалена Славе Андоновска

ТРАДИЦИОННИ И ОНЛАЙН МЕДИИ И ОТНОШЕНИЕ
НА АУДИТОРИЯТА КЪМ ТЯХ 235

Статии

- Юлиан Христов Войнов**
ЕФЕКТИ ОТ ЗАМЯНАТА НА ПРОПОРЦИОНАЛНО
С ПРОГРЕСИВНО ДАНЪЧНО ОБЛАГАНЕ В БЪЛГАРИЯ 255
- Димитър Пламенов Попов**
ТЕХНОЛОГИЧНИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОПТИМИЗАЦИ
НА ВЪТРЕШНИЯ ПАЗАР НА ДЪРЖАВНИ ДЪЛГОВИ ИНСТРУМЕНТИ
В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ 267
- Рая Бисерова Драгоева**
КРИЗИТЕ В БАНКОВИЯ СЕКТОР – СЪЩНОСТ,
ФАКТОРИ И ЕМПИРИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ 281
- Русалин Антонов Русалинов**
ФИНАНСОВА СИГУРНОСТ: ФИРМЕНИ И БАНКОВИ ПРОЦЕДУР
И ПРАКТИКИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ СРЕЩУ „ПРАНЕТО“ НА ПАРИ 301
- Марина Иванова Милинова**
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ФИНАНСИРАНЕТО НА ФИНТЕХ
КОМПАНИИТЕ ЧРЕЗ АЛТЕРНАТИВНИ СПОСОБИ 313
- Кармен Димитров Вранчев**
ВЛИЯНИЕ И ЕФЕКТИ ОТ ПРЕКИТЕ ЧУЖДЕСТРАННИ
ИНВЕСТИЦИИ ВЪРХУ ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ 328
- Вахан Ахаси Бохосян**
ПРЕЗАСТРАХОВАНЕТО КАТО СТРАТЕГИЧЕСКИ
УПРАВЛЕНСКИ КАПИТАЛОВ МЕТОД 343
- Румяна Цветанова Витнъова**
ПОДОБРЯВАНЕ НА БИЗНЕС СРЕДАТА В СТРАНИТ
ОТ ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ЧРЕЗ ИНТЕРВЕНЦИИ
ЗА ПОВИШАВАНЕ НА ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ 355
- Муса Мустафа Сръкъов**
ФИНАНСОВО СТИМУЛИРАНЕ ЗА ИНОВАТИВНИ
ПОСТИЖЕНИЯ НА УЧЕНИЦИТЕ 371
- Симеон Венциславов Симеонов**
ВЛИЯНИЕ НА ФАКТОРИТЕ НА МИКРО- И МАКРОСРЕДАТА
ВЪРХУ КУЛИНАРНИЯ ТУРИЗЪМ 381
- Гент Арбнор Беголи**
УПРАВЛЕНСКИ АСПЕКТИ В РАЗВИТИЕТО
НА КУЛТУРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ 399

Боряна Великова Симеонова ВЪПРОСИ НА СИНТЕТИЧНОТО И АНАЛИТИЧНОТО ОТЧИТАНЕ И ДОКУМЕНТИРАНЕТО НА ТЕКУЩИТЕ МАТЕРИАЛНИ АКТИВИ В ПРЕДПРИЯТИЯТА С ТЪРГОВСКА ДЕЙНОСТ	412
Станислав Иванов Шишманов ПРИХОДИТЕ И РАЗХОДИТЕ НА ДЪРЖАВНИЯ БЮДЖЕТ КАТО ОБЕКТ НА ОТЧИТАНЕ В БНБ И ТЪРГОВСКИТЕ БАНКИ	426
Иванка Стефанова Янкова КОНЦЕПЦИЯТА ЗА СОЦИАЛНАТА УСТОЙЧИВОСТ В КОНТЕКСТА НА СТАТИСТИЧЕСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	441
Ана Борисова Иванова ФИНАНСИРАНЕ НА СИСТЕМАТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ В Р БЪЛГАРИЯ – СЪСТОЯНИЕ, ТЕНДЕНЦИИ, ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОПТИМИЗИРАНЕ	455
Биляна Диянова Дамянова ЛИЗИНГОВИЯТ ПАЗАР В БЪЛГАРИЯ – СЪСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ	476
Айтен Байрям Сабри ИНДИКАТОРИ ЗА ИЗМЕРВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ИНДУСТРИАЛНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ	488
Борислав Бойчев Боев АЛТЕРНАТИВНО ИЗПОЛЗВАНЕ НА ПЛОЩАДКА „БЕЛЕНЕ“ ЧРЕЗ ИЗГРАЖДАНЕ НА МАЛКИ МОДУЛНИ РЕАКТОРИ	498
Елена Димитрова Ташкова ДИГИТАЛНИТЕ ТЕХНОЛОГИИ – ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРИЛОЖЕНИЕ В АГРАРНИЯ СЕКТОР	513
Росен Костадинов Коцев ИЗПЪЛНЕНИЕ И ЕФЕКТИ НА ПРОГРАМАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ В БЪЛГАРИЯ (2014 – 2020)	523
Иво Цветанов Балевски ВЛИЯНИЕ НА ПРОГРАМАТА ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ ВЪРХУ ТУРИСТИЧЕСКИЯ БИЗНЕС В ОБЛАСТ ГАБРОВО ЗА ПЕРИОДА 2007 – 2013 ГОДИНА	535
Ивелина Маркова Йорданова КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЯТ ТУРИЗЪМ В ДЕСТИНАЦИЯ ВЕЛИКО ТЪРНОВО В КОНТЕКСТА НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ	547
Иван Стефанов Иванов ИЗМЕНЕНИЯТА НА ПАЗАРА НА ТРУДА В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЧНА КРИЗА И ВЛИЯНИЕТО ИМ ВЪРХУ СИСТЕМАТА НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО В БЪЛГАРИЯ	563

Emre Zafer Güney WORKFORCE EFFICIENCY INCREASE FOR THE ONLINE SALES IN-STORE PICKING OPERATION	575
Александра Георгиева Ангелова ЕВРОПЕЙСКАТА ТЪРГОВСКА ПОЛИТИКА В ПОДКРЕПА НА РАЗВИВАЩИТЕ СЕ ИКОНОМИКИ	587
Пенчо Малинов Малинов КОНЦЕПТУАЛНО ЗНАЧЕНИЕ НА ИНОВАЦИЯТА И СПЕЦИФИКА НА ИНОВАЦИОННИТЕ СТРАТЕГИИ	599
Емил Христов Александров ФИНАНСОВИЯТ КОНТРОЛИНГ В УСЛОВИЯТА НА КРИЗА	615
Боян Димитров Вранчев УПРАВЛЕНИЕ НА ПРОЕКТНИ ЕКИПИ – ВЪЗМОЖНОСТИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА	624

ГОДИШЕН
АЛМАНАХ
НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ДОКТОРАНТИ
Студии и статии
Том XIII – 2020, книга 16

Даден за печат на 31.08.2021 г., излязъл от печат 09.09.2021 г.
Поръчка № 18780; формат 16/70/100; тираж 65

ISSN 1313-6542

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов“
Свищов, ул. „Цанко Церковски“ 11А